

Тэанімічная лексіка ў вершаванай творчасці

Янкі Купалы і Якуба Коласа

Выкарыстанне тэанімічнай лексікі ў мастацкіх творах заўсёды з'яўлялася цікавым аспектам для вывучэння. Уплыцenne намінацый рэлігійнага зместу ў агульную моўную сістэму твора не толькі дапамагае ахарактарызаваць стылістыку аўтара, але і сведчыць пра асаблівасці моўнай сістэмы на пэўным гістарычным этапе яе развіцця. Мова вершаванай спадчыны Янкі Купалы і Якуба Коласа з'яўляецца цікавай на прадмет вылучэння тэанімаў-найменняў Бога, паколькі дазваляе пабачыць асаблівасці ўжывання лексікі такога кшталту не толькі ў творах аўтараў, але і патэнцыяльна ў мове звычайнага беларуса-чытача пачатку ХХ стагоддзя.

Часцей за ўсё ў творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа сустракаем тэанім *Бог*. Уваходзячы ў склад фразеалагізмаў, вакатыўных выклічнікаў, слова праславянскага паходжання актыўна ўжываецца ў маўленні простага беларуса, аб якім і для якога пішуць класікі. У маэтычнай творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа лексема *Бог* ужываецца 87 разоў (21 і 67 суадносна). Актыўнасць выкарыстання гэтай лексемы у многім тлумачыцца яе полісемантычнасцю і шырокай лексічнай спалучальнасцю. У тлумачальным слоўніку беларускай мовы падаецца два значэнні гэтай лексемы: 1. Паводле рэлігійных уяўленняў – вярхоўная ўсемагутная істота, якая стварыла свет і кіруе ім. 2. Пераноснае значэнне: Выдатны спецыяліст у якой-н. справе [10, с. 91]. Адзначым, што ў пераносным значэнні слова ў вершаванай творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа не ўжываецца. Аднак адносна шырокія намінацыйныя маэтычасці лексемы праяўляюцца ў іншым: так, слова *Бог* выкарыстоўваецца для намінацыйі язычніцкіх багоў (у такім выпадку з'яўляючыся гіперанімам у дачыненні да паганскага пантэону) і хрысціянскага Бога.

Назоўнік *бог* як намінацыя міфалагічных вярхоўных істот сустракаецца часцей у творчасці Янкі Купалы (тлумачым гэта прафальклорнай тэматыкай некаторых твораў): *А тыя [служы] скрозь нясуць пажар, / Багоў старых мятуць, як мух...* [4, с. 292]; *Дружба з ёй [Няўзірай] не гулянка, / Чорны бог яе вырыў* [4, с. 299].

Для абазначэння Бога хрысціянскага “гэтае слова [Бог] пачало ўжывацца нашымі продкамі пад уплывам царкоўнаславянскай (стараславянскай) мовы” [9, с. 14]. У творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа дадзеная лексема звычайна ўжываецца ў форме генітыву (3 і 9 выпадкаў) і намінаціву (5 і 9 выпадкаў): *Ад Бога думкі адкідае, / То тое-сёе замінае* [3, с. 32]; *Ўсюды Бог гасціў / З сваёй ласкаю* [6, с. 317]. Заўважым, што ў якасці

зваротку форма назоўнага склону лексемы Бог не ўжываецца, а замест яе ўводзіцца ў мову аўтараў форма старажытнага клічнага склону Божа: *Божа! Гэткі свет тут / Моц стварыла твая* [2, с. 36]; *Дай, Божа, добрую прыгоду, / Каб больш налета было мёду* [3, с. 139]. Гэтую форму варта адрозніваць ад вакатыўных выклічнікаў, якія таксама сустракаюцца ў творчасці пісьменнікаў: *Што я бачу?.. ці ж быць можа? / Гэта ж вёска!.. Божа!.. Божа!..* [6, с. 373]; *У Лінава пайсці з ім! Божа! / І хто ўстаяць прад гэтым можа!* [3, с.74]. У якасці дапаможных элементаў, якія развіваюць вакатыўныя выклічнікі, ужываюцца прыналежны займеннік “мой”, прыметнік са значэннем суб’ектыўнай ацэнкі “мілы” (у Янкі Купалы) і прыметнікі “добры”, “мілы”, “моцны”, займеннік “мой”, а таксама спалучэнне прыметнікаў і займенніка (у Якуба Коласа): *Ой ты, служба, ой, благая, / Божа мой!* [5, с. 304]; *Парог яна пераступіла – / О, Божа добры, як няміла!* [3, с. 67].

Найбольш актыўна выкарыстоўваецца лексема Бог (і форма вакатыву Божа) у сінтаксічна звязаных канструкцыях (6 выпадкаў ужывання ў паэтычнай творчасці Янкі Купалы, з іх 2 – паўторна; 16 – у Якуба Коласа, з іх паўтараюцца ў розных варыянтах 5 адзінкаў). Такая распаўсюджанасць устойлівых спалучэнняў з агульным кампанентам-тэанімам звязана з уяўленнямі беларуса аб узаемаадносінах Бога і чалавека. Так, вобраз вярхоўнай істоты здаецца чалавеку ўсемагутным творцам, распарадчыкам лёсамі людзей, вярхоўным суддзёй. Ва ўстойлівых спалучэннях слоў назоўнік-тэанім з’яўляецца семантычна арганізацыйным ядром. Фразеалагізмы з агульным сакральным кампанентам Бог (Божа), ужытыя Янкам Купалам і Якубам Коласам у вершаваных творах, згодна з адносінамі паміж семантычным цэнтрам і адрасатам маўлення можна падзяліць на наступныя групы:

1. Фразеалагізмы-зыхчэнні, сярод якіх (ня)хай Бог ціліць / ратуе / спрыяе / дае, (жыві і разжывайся; едзьце) з богам, памажы Божа: *От прысяду я тут з краю / Хай вас Бог усіх ціліць...* [3, с. 400]; *О, няхай вам Бог спрыяе! / Нам абы-які куток...* [3, с. 387]; *Куды ты дзенешся? Трымайся, / Жыві і з Богам разжывайся* [3, с. 55]; *Вось выпі чарку, не журыся, / Няхай дае Бог спосаб новы* [3, с. 61]; *Дзярэцца нема, лямантуе, / Такі там гвалт – хай Бог ратуе!* [3, с. 191]; *Няхай дае Бог лад у хаце, / Добра, прыбытку прыспарае* [3, с. 208]; *Памажы вам Божа, / Спрацаваны браце!* [6, с. 313].

2. Фразеалагізмы-падзякі, напрыклад, хвала Богу, дзякуй (дзякаваць) Богу: *Так узмацуе на дарогу / Было што есці, дзякуй Богу!* [3, с. 75]; *Ўсяго паўнютка, хвала Богу, – / Збажынкi новай і мурогу* [3, с. 133]; *Ідзі, зіма, ідзі ў дарогу: / Прайшоў твой час, дзякаваць Богу!* [3, с. 218].

3. Фразеалагізмы-асуджэнні, якія ўказваюць на няправільныя паводзіны адрасата: бог з табою, гнявіць Бога, бойся / пашануйся Бога, Бога

не нашага. Да прыкладу: *Схамяніся, бог з табою!* [3, с. 359]; *Бацька выгнаў? Бойся Бога!* / *Эге, ты, відаць, штукар!* [3, с. 341]; *Няма ні сораму, нічога... / Ды пашануйся ты хоць Бога* [3, 212]; *Бога не нашага вы чэрці* [3, с. 87].

4. Фразеалагізмы, якія сцвярджаюць усемагутнасць і ўсеўладнасць боскай сілы. Да прыкладу: Бог не судзіў, Бог яго знае, у Бога за плячыма, Богу душу аддаць: *То Бог яго святы ўжо знае!* [3, с. 26]; *...І жыве так, як бы / Ў Бога за плячыма* [6, с. 210].

5. Фразеалагізмы-засцярогі, сярод якіх крыў Бог (крыў Божа), не дай Божа. Да прыкладу: *Ды нюхаў дух той, поўны вару: / Такая суш – крыў бог пажару!* [3, с. 35]; *Крыў нас, Божа!* / *А праўда мне ўсяго дарожай* [3, с. 66]; *Ну ж і паноў! не дай ты Божа!* / *Антось стрымацца ледзьве можа* [3, с. 304]; *У брата станеш на парозе, / А ён табе... О божа, крыў!* [4, с. 284].

6. Фразеалагізмы са значэннем умовы: бог дасць (дасць бог). Прыкладамі могуць служыць: *Бог дасць, сяго-таго прыдаем, / Добра якога дачакаем* [3, с. 50]; *А можа, дасць Бог, ператрэцца* [3, с. 54].

7. Фразеалагізмы з агульным значэннем колькасці, напрыклад, што Божа мілы ‘вельмі шмат’: *Няшчасцяў, кляцьбы, плачу / Было, што Божа мілы!* [6, с. 9].

Цікавым з’яўляецца выкарыстанне варыянта фразеалагізма *бог яго ведае (знае)* у творчасці Якуба Коласа: у інструкцыі *Бог святы яго знае* арфаграфічная афарбоўка тэоніма напрамую ўказвае на хрысціянскую аднесенасць называемай рэаліі, а не на паганскі пачатак, пра які сведчыць М.А. Даніловіч [1, с. 212]: *З якіх ён часаў там трымаўся, / То Бог яго святы ўжо знае!* [3, с. 26].

Тэонім бог у творчасці класікаў можа набываць неўласцівыя яму семантычныя значэнні. Так пад словазлучэннем *крывавы бог* Янка Купала разумее вайну, яе разбуральную сілу, знішчальную энергію: *Крывавы бог крывавыя ахвяры / Сабраць павінен з свету дачыста* [6, с. 121]. Лексема *пан*, якая характэрна для каталіцкай традыцыі наймення Бога, у творчасці класікаў не ўжываецца. Прымаючы пад увагу агульную тэматыку вершаваных твораў Янкі Купалы і Якуба Коласа, разумеем прычыны адмысловага сыходу ад выкарыстання лексемы *пан* на карысць умоўна нейтральнай *бог*. Апошнія слова, у сваю чаргу, у кантэксте твораў можа набываць прыкметы амбівалентнасці і ўжывацца ў пераносным значэнні ‘пан, кат’ з адмоўнай канатацыяй: *Багі другія верх бяруць, / Суды вядуць над нашым краем...* [4, с. 59]; *Пабачце гэту яго міну: / Ён – цар, ён – бог напалавіну...* [3, с. 125].

Для наймення трэцяй асобы хрысціянскай Святой Троіцы пісьменнікамі выкарыстоўваюцца наступныя тэонімы: Сын Бог, Хрыстос. Тут жа сустракаем і фразеалагізм са значэннем ‘вельмі шчыра, настойліва’ і з кампанентамі, якія ўступаюць у сінанімічныя адносіны паміж сабой, – прасіць хрыстом-богам: *Міласціны у вас / Хрыстом-богам прасіў* [2, с. 30]. У

тэоніме Сын Бог адносіны не сінанімічныя, а латэнтна-падпарадкавальныя: імкнучыся захаваць рытмічную арганізацыю паэтычнага радка, Якуб Колас намерана выкарыстоўвае форму намінацыі Бог замест генітыву Бога, які патрабуецца ў гэтым кантэксте: *На сталае растрэсваюць муроў – / На сене колісь быў Сын Бог* [3, с. 207]. Тэонім Хрыстос ужываецца аўтарамі выключна ў якасці формулы рэлігійнага звароту: *“Хрыстос васкрос!” – з гары-званніцы / Вяшчае першы зван шчасліва* [3, с. 241]; *“Хрыстос Васкрос”* [4, с. 137].

У творчасці Якуба Коласа знаходзім 3 прыклады ўжывання лацінска-польскага па паходжанні хрыстоніма Езус, распаўсюджанага пераважна ў каталіцкім асяроддзі: *Яго падштурхвае спакуса / Сказаць знявагу на Езуса* [3, с. 176]; *І Езус быў тут ім аплёван: / Чаму ж бо ён не памігае, / Калі на гэта сілу мае?* [3, с. 176]. Нехарактэрная для беларускай мовы форма клічнага склону Езу сустракаецца ў Янкі Купалы: *Што ўбачыла далей, сказаць не можа; / Два выбеглі слоўцы: “О, Езу! О, Божа!”* [6, с. 200]. Як і форма клічнага склону Божа, вакацыі Езу з’яўляюцца сінтаксічна абмежаваным.

Яшчэ адзін спосаб намінацыі Бога ў творчасці класікаў – перыфраза. І Янка Купала, і Якуб Колас з асцярожнасцю ставяцца да выкарыстання індывідуальна-аўтарскага апісання тэонімаў, аддаючы перавагу традыцыйным біблейскім перыфразам: *Цар неба й зямлі* [7, с. 146]; *Богамі хай станем мы паміж людзмі, / Нябеснага князямі міру!* [6, с. 274]. У апошнім выпадку сустракаем ужыванне субстантыву Нябесны, які ў кантэксте таксама набывае ганімічнае гучанне.

Такім чынам, у творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа сустракаем шырокі спектр намінацый Бога (бога). Аднак варта заўважыць, што асноўная функцыя тэанімічнай лексікі – не прамая намінацыя і не стварэнне рэлігійнай карціны светлагляду, а зварот увагі чытача на неабходнасць захоўваць боскі пачатак у кожным чалавеку.

Літаратура

1. Даніловіч, М.А. Фразеалагізмы традыцыйных мадэляў у беларускай дыялектнай мове / М.А. Даніловіч // Е.Ф. Карский и современное языкознание : материалы XII Международных научных чтений (Гродно 20-21 мая 2010 г.) ; учреждение образования “Гродненский гос. ун-т им. Я. Купалы” ; редкол.: М.И. Конюшкевич, А.В. Никитевич. – Гродно, 2011. – С. 210– 217.
2. Колас, Я. Выбраныя вершы / Я. Колас ; уклад М. Лужанін. – Мінск : Маст. літ., 1980. – 240 с.
3. Колас, Я. Новая зямля. Сымон-музыка : паэмы / Якуб Колас ; прадм. М. Мушынскага. – Мінск : Маст. літ., 2009. – 550 с.

4. Купала, Я. Паэмы. Драматычныя творы / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 494 с.
5. Купала, Я. Выбраныя творы / Я. Купала. – Мінск : Бел. кнігазбор, 2002. – 640 с.
6. Купала, Я. З кутка жаданняў : вершы, паэмы, п’есы / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2006. – 575 с.
7. Купала, Я. Лірыка / Я. Купала. – Мінск : Юнацтва, 1981. – 239 с.
8. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І.Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн., 2008. – Т. 1. – 672 с.; Т. 2. – 704 с.
9. Мусорын, А.Ю. Тэанімічная лексіка ў паэзіі Алеся Гаруна / А.Ю. Мусорын // Роднае слова. – 2005. – № 12. – С. 14–15.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы ; пад. рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн., 2002. – 783 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ